

Bárki függ valamitől

LEHETNÉK BÁRKI. KORTÁRS ÉS KORTALAN VERSEK, SZERK. PÉCZELY DÓRA

Két olyan, az utóbbi években egyre gyakrabban tárgyalt kérdéskörhöz is kapcsolódik a *Lehetnék bárki* megjelenésének ténye, amelyek összefüggésében önmagán jelentősen túlmutat az antológia. Az egyik kérdés az ifjúsági irodalom és ezen belül az „ifjúsági vers” kérdése. Fontos fejleménye volt az elmúlt két évtized magyar irodalmának, hogy előbb 2000 körül a gyermekirodalom (gyermekversek, kortárs mesék, meseregények) műfajain belül történt markáns fordulat és minőségi ugrás, amely a gyermekirodalom keretein belül is tárgyalhatóvá tette a nyelvjátékos, intertextualitásra épülő, posztmodernségben gyökerező irodalomszemlélet következményeit. A következő, logikusan érkező fejlemény a kiskamaszok, majd a tinédzserek irodalmának a fókuszba kerülése volt a legutóbbi évtizedben, a magyar irodalom számos, akár nemzetközi sikere ennek a korosztálynak írt művekhez kötődik. Az ifjúsági regény innovatív sorozatai (például az *Időfutár* sorozat, vagy később Sepsi László, Dóka Péter, Lakatos István, Berg Judit, Wéber Anikó, Zágonyi Balázs és mások könyvei) újabb és újabb alműfajok felé nyitottak utakat. De van-e olyan fejlemény a kortárs költészetben, ami ugyanennek az iránynak lenne megfeleltethető? Ezt a kérdéskört teszi körüljárhatóbbá a Tilos az Á Könyvek és Péczely Dóra két versantológiája, a *Szívlapát* és a *Lehetnék bárki*.

Az alábbiakban tudatosan nem az egyes szövegek esztétikai teljesítményét vizsgálom, írásomnak nem ez a tétje. A vizsgálódást valamelyest kitégítva inkább ezeknek a könyveknek (és ezen belül főként a *Lehetnék bárki* antológiának) a kulturális fontosságát mérlegelem, azokat az összefüggéseket, amelyek egy kifejezetten irodalomkritikai keretben talán kevésbé megragadhatóak.

Én magam a *Szívlapát* megjelenése előtt és azzal közel egyidőben azt feltételeztem, hogy a mese[regény]–ifjúsági regény–felnőtt próza hármásának analógiájára a gyermekvers–[ifjúsági vers]–felnőttvers hármásban az „ifjúsági vers” helyére leginkább a kortárs dalszövegek és a slam poetry szövegei helyettesíthetők be, hogy ezen a területen van az a hiányzó láncszem, ami a versolvasó/vershallgató gyerek és a versolvasó felnőtt típusa között a befogadási láncolatban elhelyezhető. Erre olyan jelek is utaltak, hogy a köztes, átmeneti kategóriában prototípusszerűen talán inkább felismerhetőnek tűnt több évtizedre visszamenőleg is a populáris kultúra szférájával való érintkezés jelenléte. Az ifjúsági regények krimihez, science fictionhoz, kalandregényekhez köthető műfaji kódjai nem új fejlemények a magyar irodalomban sem. Az viszont, hogy a „köztes” elem keresése egyáltalán izgalmassá vált, bizonyára olvasásszociológiai kérdés is. A kamaszkor vált azzá az életkorrá, a rendszerváltás előtti évtizedekhez képest sokkal hangsúlyosabban, amikor az irodalomolvasás hirtelen és súlyosan kikerül a gyermekkorban még irodalombefogadónak számító egyének és közösségek szokásrendjéből. Ennek megvannak az életformákhoz, mediális közeghez kapcsolódó magyarázatai. Az a jelenség, amelyről írok, költők életútinterjúkban gyakran számoltak be (például gyerekként Arany-balladák olvasása), hogy olyan műveken, verseken keresztül váltak olvasói értelemben felnőtté, amelyek érthetetlenek voltak ugyan, de mégis ugrásszerűen átléphető volt általuk

a gyermekirodalom/felnőttirodalom határa, az új olvasásszociológiai helyzetben, a gyakorlatlanabb olvasók populációit feltételezve egyre valószínűtlenebb.

Mi tehát ennek a „között”-nek a jellemzője? Az élményszerűség kétségtelenül. Valamiféle közvetlen belemerülés abba a flow-ba, amelyik hullámmzó, új, titokzatosnak tűnő érzések és tapasztalatok köre. A slam ehhez közösségi élményt is nyújt (miközben közösségi helyzetben az énbeszéd legitimitását, köznapiságát is színre viszi), a dalszövegek, dalok befogadása pedig szintén sokarcú: a magányban, fülhallgatóban való találkozás velük ugyanúgy jól működik, mint egy koncertélményben, közösségben feloldódva. Összességében mindkét műfajt (dalszöveg, slam) hajlamosak vagyunk egy populárisabb kultúraszegmenshez tartozónak feltételezni a költészethez képest, de ez nem jelenti azt, hogy individuális esetekben akár ne fordulhatna át ez a mediálisba kódolt viszonyrendszer. Vagyis: önmagában a slam vagy a dalszöveg műfaja nem zárja ki, hogy egy ezekbe a kategóriákba sorolt szöveg ne lehetne esztétikailag értékesebb egy klasszikus műfaji kód szerinti versnél. A kortárs dalszerzők és kortárs költők ezt a mediális adaptálhatóságot, a határátlépések lehetőségeit egyre pontosabban ismerik fel és gyakorolják.

A *Szívlapát* szerkesztésekor Péczely Dóra ugyancsak egy hiány tételezéséből indulhatott ki, de a hagyományosabb értelemben vett költészeti formákban kereste az átkötő elemet, és két fontos dologra is támaszkodhatott: a kortársi élménykör és a nyelv/hangnem némileg közös voltára. A szerkesztő bevallott célja volt, hogy egy bizonyos korosztály számára releváns módon megszólaló szövegeket válasszon ki: „A válogatás fő szempontja azonban az lett, hogy a *Szívlapát* című antológia versei utat találjanak a fiatal olvasókhöz. Sok kamasz olvas verseket, elsősorban József Attilát, Pilinszkyt, a nyugatosokat, Petrit, és persze néhány kortárs költőt is. De talán többen lennének, ha látnák, milyen sokszínű a kortárs költészet, és hogy az élet nagy kérdései gyakran egészen más módon jelennek meg az elmúlt évtizedekben született versekben, mint a száz évvel ezelőttiekben.” [*Szívlapát*, szerk. Péczely Dóra, Tilos Az Á Könyvek, 2017, 253.] A *Szívlapát*hoz az út tehát a *hogyanon* keresztül vezet. Az antológia öt, tematikusan elrendezett ciklusa [szerelmes versek, születésről, életkérdésekről szóló versek, istenkereső/egzisztenciális töltetű versek, ars poeticák, történelmi és közéleti versek] a költészet több évezredre visszanyúló hagyományaihoz kapcsolódik, ezeknek a kérdéseknek, nagy témáknak a kortársi újraértelmezésére helyezi a hangsúlyt. A kortársi jelleg markerei az antológiában a köznapiság, a játékosság, a depoetizált nyelv létjogosultságának megmutatása, az alternatív, újdonságot hordozó nézőpontok és a kortárs tárgyi-mediális világ elemeinek természetes jelenléte a versekben.

A *Szívlapát* evidens sikert aratott, nyitott szemléletű irodalomtanárok sokat forgatott és diákokkal megosztott alapkönyvévé vált, kamaszok körében is remek spontán ajándékkönyvként tudott funkcionálni barátságok, közös élmények jelzőjeként és hordozójaként. Mindebben a sikertörténetben azonban valamelyest benne volt, hogy a *Szívlapát* épp valamihez képest olyan, amilyen – a költészetről az emberekben, a klasszikus iskolai oktatás nyomán élő kép a másikja, amihez képest elhelyezhető. Ahol a költészethez emelkedettség, tragizáló hangnem, harmonikus szépségeszmény és hasonló társul képzetként, ott a *Szívlapát* felszabadító erővel mutathatja meg azt, hogy még mi minden lehet és még mi mindenről szólhat a vers. Az utóélete révén így a könyv azt is implikálta, hogy a kortárs irodalom jelenléte az irodalomról való

iskolai beszédhelyzetekben kifejezetten revelatív, pozitív fordulatokat eredményező lehet. Amit tehát az „ifjúsági vers” kérdésköre kapcsán kezdtem ennek az írásnak az elején fejtegetni, az irodalomoktatás kérdéseként is egyre inkább megmutatkozott a szakmai vitákban, a véleményformáló szakemberek közül pedig sokan bizonyultak nyitottnak az irodalom kortárs formáira, az élményszerűségeire, és ezeken belül akár a populáris regiszterhez tartozó alkotásokra épülő, klasszikus kánonelvtől némileg elrugaszkodó, problematizáló és dialogikus jellegű oktatási folyamatokra.

Ugyanezekben a vitákban viszont újra és újra előkerült a kortársat a klasszikussal szembeállító érvelésmód, és habitustól, vérmérséklettől, tapasztalatoktól, ízléspreferenciáktól vagy akár politikai nézetektől függően a szakemberek hajlamosak voltak akár a klasszikusok, akár a kortársak védelmében, polemikusan pozicionálni magukat. És éppen ez az a második, írásom kezdőmondatában előrejelzett kérdéskör, amelyhez a *Lehetnék bárki* szerkesztési koncepciója révén demonstratívan szól hozzá: a klasszikus vs. kortárs kérdése. A kötet koncepciójából kiolvasható vélemény egyértelmű: a kortárs nem kijátszandó a klasszikussal szemben. Implicite azt is mondja Péczely Dóra szerkesztőként visszamenőleg a *Szívlapátról*, hogy a kortársak mellett abban letett voks nem azt jelenti, hogy a klasszikusokat nem is érdemes forgatni. Épp ellenkezőleg: igazából arról volna szó, hogy a költészet mindenkori nagy kérdéseire adott válaszokban juthassunk el az árnyalatokig, a különbségekig, az értékgazdagságig – ezt pedig csupán a kortársak és a klasszikusok együttes és kiegyenlített megismerése nyomán tehetjük meg, és ennek eredményeképpen a folyamat során talán magunkról is többet tudunk meg.

Azt mondtam fentebb, a *Szívlapát* implicit másítja a klasszikus, kanonikus költészet – épp ezért szükségtelen is volt azt magának az antológiának a terébe beemelni. A *Lehetnék bárki* merész ötlete viszont az, hogy egyazon struktúrába helyezzen el kortársat és klasszikust, az erőviszonyokat pedig azáltal reméli kiegyenlíteni, egyszerűsítve fenntartva az ifjú olvasókat megcélzó relevanciát, hogy a könyvben szereplő versek mindegyike a költők harmincéves kora előtt született. Csupa fiatal költő verseiről van szó tehát, mindegy, hogy Petőfi Sándornak, Csokonai Vitéz Mihálynak, József Attilának, Nemes Nagy Ágnesnek vagy Vida Kamillának, Sánta Miriámnak hívják őket.

A gesztus teljesen világos: a klasszikusokat közel hozó, adott esetben akár őket esendőnek mutató alapállásról van szó. Viszont ugyanúgy, ahogy a *Szívlapátban*, ez a perspektíva a fiatalság helyzetéből adódó útkeresésre, ismétlődő, évszázadokon átívelő élethelyzetekre tereli a figyelmet. A tematikus elrendezés ezúttal is követhetőbbé, ugyanakkor korokon átívelő módon összevethetővé teszi a gyermekkor és család, a fiatalkori identitás, a szerelem, az egzisztenciális kérdések, a tájak, környezetek, időbeliség problematikáit. Lehet, hogy egyeseket a klasszikus, másokat a kortársi nyelv és értelmezés ragad meg ebben az együttállásban. A lényeg viszont az, hogy a könyv alapállása a dialogikusságot, a klasszikusnak és kortársnak egymás tükrében történő értelmezését teszi lehetővé.

Fel lehet róni egy ilyen szerkesztési koncepciónak, hogy bizonyos értelemben nivellál: hogy az egyes szerzői teljesítményeknek nem feltétlenül az esztétikailag értéke- sebb vagy akár legjellemzőbb darabjait mutatja fel. Kiszolgáltatja a szerzőket az életkori esetlegességeknek, akár annak a ténynek is, hogy egyes kanonikus szerzők inkább harmincéves korukat követően alkották meg életművük legizgalmasabb, legdialógus-

képebb műveit. Mégis azt hiszem, hogy a könyv tudatosan hagyta figyelmen kívül ezt a szempontot, és ezzel egy alternatív irodalomtörténeti nézetet is kínál egyben, kicsit olyat, mint amikor Weöres Sándor a *Három veréb hat szemmelben* a furcsaságokra, a máskor nem észrevett dolgokra hívja fel a figyelmet, vagy amikor egy várostematikájú antológiában hirtelen fontossá válik, hogy valaki leírt-e a versében egy-egy konkrét helynevet avagy sem – és ezzel a szemponttal máris kiléptünk az abszolút esztétikum szférájából. A *Lehetnék bárki* klasszikus szerzőinek kétségkívül egy esendőbb, emberibb arca mutatkozik meg, mint a tankönyvekben, ugyanakkor mégis költőként és nem mondjuk magánemberként látjuk őket útkereséseikben, és ez fontos különbség az életrajzi esendőségekre összpontosító egyéb kurrens alternatív megközelítésekhez képest. Péczely Dóra ezúttal is felfedezésre invitál, mint a beválogatott klasszikusokról mondja az utószóban: „A 'kortalan' alkotók művei közül olyan költemények kerültek a gyűjteménybe, amelyek vagy nagyon ismertek, vagy meglehetősen ismeretlenek az adott költőktől.” [289.] A klasszikusok újonnan feltárt „ismeretlensége” olyan útvonal lehet feléjük, amely kimozdíthatja őket kanonikus pozíciójukból.

Van egy további költészettörténeti fejlemény, amely új kontextusban mutathatja meg akár a *Szívlapát* és a *Lehetnék bárki* című, egymástól csupán három évnyi távolságra megjelent antológiákat. Ez pedig a posztmodern-utániség teoretikusan is egyre több irányból körülírt jellegzetessége. Azáltal, hogy a *Lehetnék bárki* a harminc év alattiakra irányítja a figyelmet, mintegy ki is veszi őket egy pillanatra abból a fajta kortársiságból, amelyben ők egy mai Parti Nagy Lajos, Kovács András Ferenc vagy Tandori Dezső kortársiságában osztoznának. 2020-ban, a *Lehetnék bárkivel* egyazon évben jelent meg például a *Címtelen föld* című, a lírai metamodernség kérdését feszegető versantológia, amelynek szerzői köréből André Ferenc, Gál Hunor, Gyórfi Kata, Kali Ágnes, Márcuțiu-Rácz Dóra, Sánta Miriám, Székely Örs és Vass Csaba a Péczely-féle antológiában is jelen vannak. A metamodern kapcsán pedig az érzelmi alaphangoltság kiemelten kezelése visszatérő leírási szempont: ennek következtében beilleszthető az új komolysággal és az iróniától való távolodással kapcsolatos eszmecserékbe, vagy az elkötelezettségnek és lelkesültségnek új formáit tematizáló paradigmákba. [Ezt a gondolatmenetet bővebben is kifejtettem egy, a *Címtelen föld*ről szóló írásomban: *Address: Earth*, Irodalmi Szemle, 2021/3.] Felvehető következtetésként akár az is, hogy a *Szívlapát* koncepciója nem csupán azért szorult a közelmúltban korrekcióra, mert kijátszhatóvá vált egy klasszikus költészettel szembeni érvélmódban, hanem azért is, mert magában a kortárs költészetben zajlanak éppen olyan fejlemények, amelyek miatt a klasszikusokkal folytatott párbeszéd új formái nyílnak meg. Egy iróniától távolodó, új-autentikus beszédmódban, a kortársi újraértelmezéseket már nem feltétlenül az intertextuális markerekben mérő megszólalási formában az analógiáknak és érzékenységeknek talán újfajta együttállásai is megmutatkozhatnak egy kortársat és klasszikust együtt-felmutató antológiában. A könyvről írott alapos kritikájában Lapis József például Berzsenyi Dániel *A Balaton* című versének Simon Bettina *Díszítősor bójákból* című szövegével való együttolvashatóságát emeli ki [*Korkép*, Jelenkor, 2021/7–8.] – a helyszínen túlmenően hangnembeli és akár tematikai összecsengések is felfedezhetőek a két vers között. Vagy izgalmas egybeolvasni az egyes szám második személyű, megszólításokat, önmegszólításokat kibontó szövegeket különböző korszakokból – Kaffka Margittól, Pilinszky Jánostól,

Mizsur Dánieltől, Nagy Hajnal Csillától. Gyakran épp ezek a látszólag egyszerű, de a líraiság természetrajzában kifejezetten fontos fogások mutathatnak rá arra a módra, ahogyan a kortárs költészet magától értetődően tud visszakapcsolódni vagy bekapcsolódni egy évszázadok óta zajló eszmecserébe.

Ahogy már a bevezetésben említettem, ez nem egy klasszikus kritika, inkább egy kontextualizáló, a Péczely Dóra-féle antológiák önmagukon túlmutató tétjeire figyelmeztető írás – épp ezért nem fog kitérni az egyes antológiaszerzői teljesítmények méltatására, akár kortársak, akár klasszikusok. Meggyőződésem, hogy a hasonló antológiák sikerének vagy csődjének titka nem az individuális szövegekben rejlik, hanem az összhatásban. Ehhez pedig akár a vizuális megjelenés is hozzátartozik – Dániel András a *Szívlapátban*, illetve Locsmáncsi Máttyás a *Lehetnék bárkiben* egyértelműen a kortársi jelleg felé mozdítják ezt az összhatást, miközben egyben minimalisták is maradnak. Ebben a kortársi megalapozásban számomra egyértelműen izgalmas volt olvasóként annak a hullámnak a figyelése, ahogyan egy-egy lazább tematikus csomópont vonzaskörzetében ismerősebb és ismeretlenebb szövegek párbeszédet folytatnak egymással, és nyilvánvaló volt számomra az a tudatos törekvés is, hogy a versszerűség kritériumainak tág, sokféle megközelítésmódja egyszerre legyen érvényes – talán csak a kifejezetten avantgárd megoldások hiányoztak, de a kötetek olvasóbevonzó funkcióját is szem előtt tartva ez talán érthető koncepció. A *Lehetnék bárki* önmagában is figyelemre méltó, vállalt célját jól teljesítő antológia. Valódi tétjei azonban a *Szívlapáttal* együttolvasva, annak kiegészítéseképpen mutatkoznak meg, ennek a viszonynak a tág összefüggések közt mozgó leírására tettem kísérletet ebben az írásban. [Tilos Az Á]

BALÁZS IMRE JÓZSEF

„küllő leszek egy zöld biciklin”

BALÁZS IMRE JÓZSEF: *MADÁRÁBÉCÉ*, ILLUSZTRÁLTA KELEMEN KINGA

Balázs Imre József legújabb kötete, a *MadárÁBÉCÉ* negyven ismert és kevésbé ismert, a Kárpát-medencében élő, illetve itt is előforduló madárfajt mutat be gazdag és szemléletes leírásokon keresztül. E lenyűgöző látványvilágot teremtő kötet időnként játszi könnyedséggel tekint ki a szűkebb kelet-közép-európai környezetünkből, és kalauzol el távolibb, egzotikusabb vidékekre, amikor például olyan, Indiában, Izlandon vagy épp a mediterrán vidékeken őshonos madarak közül is bemutat egyet-egyet, mint a dzsungel törpekuvika, a pásttormadár, az izlandi kerckeréce vagy az olívgeze.

A *MadárÁBÉCÉ* verseskötvény és madárhatározó egyben. Oda-vissza átjárja a tudományosság igénye és a poézis lüktetése. Az oldalpárokra a képek és a szövegvilág összetartozása és együttmozgása különleges ritmust ad az olvasásnak. Kelemen Kinga remek illusztrációi egyrészt élethű képet nyújtanak a bemutatott madarak mindegyikéről, másrészt viszont kifinomult érzékenységgel, könnyedséggel, játékkal és humorral jelenítik meg vizuálisan is a versekben szereplő madarak miliójét, beavatva ezáltal az olvasót e madarak mindennapjaiba, valamint a sokszorosán gazdag és titokzatos világukba. Talán ezt mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy a negyven valóságos